

## NOTES SOBRE EL CACIQUISME A LA MARINA ALTA DE 1890 A 1923 (\*) (\*\*)

Francisco Moreno Sáez

(\*) Aquest article correspon a una comunicació presentada al II Congrés d'Estudis de la Marina Alta (Dénia, 1984).

(\*\*) Traducció al català feta pel Servei de Normalització Lingüística de la Universitat d'Alacant.

<sup>1</sup> JAVIER TUSELL. "El funcionamiento del sistema caciquil en Andalucía. 1890-1931", dins el llibre col·lectiu *Política y sociedad en la España del siglo XX*. Ariel. Madrid, 1978; *Oligarquía y caciquismo en Andalucía*. Planeta. Madrid. 1980; i "La descomposición del sistema caciquil español (1902-1931)", dins *Revista de Occidente*, octubre de 1973.

<sup>2</sup> JOAQUIN ROMERO MAURA. "El caciquismo: Tentativa de conceptualización" dins *Revista de Occidente*, octubre de 1973.

<sup>3</sup> JOSÉ VARELA ORTEGA, *Los amigos políticos: funcionamiento del sistema caciquista*, dins *Revista de Occidente*, octubre de 1973; i la seua tesi doctoral sobre el caciquisme a Castella la Vella, *Los amigos políticos. partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración*. (1875-1900), Alianza Editorial. Madrid, 1977.

El fenomen del caciquisme, esmentat ja per Costa i altres autors de l'època com un dels mals fonamentals de l'Espanya de la Restauració, està sent objecte de revisió en els darrers anys a partir dels treballs i les reflexions de Javier Tusell<sup>1</sup>, Joaquin Romero Maura<sup>2</sup>, i, sobretot, José Varela Ortega<sup>3</sup>. Pel que fa al País Valencia, tanmateix no s'ha mamprés encara un estudi de conjunt sobre el fenomen del caciquisme, perquè no es pot considerar com a tal l'article publicat recentment per Alcía Yanini<sup>4</sup>. Volem, per la nostra banda, presentar ací unes notes, procedents de la premsa de l'època, sobre la vigència del caciquisme a la Marina Alta -tot i que farem alguna referència també a la Marina Baixa- en el traspass del segle XIX al XX, fins l'arribada de la Dictadura de Primo de Rivera.

Com hom sap, el caciquisme tenia les seues manifestacions més espectaculars en les dates que envoltaven les eleccions, però constituïa un sistema habitual i el seu funcionament, malgrat la seua intrínseca anormalitat, convé de considerar-lo com a "normal" al llarg d'aquells anys. Si a l'època, el caciquisme era considerat la manifestació tòpica d'un dels mals nacionals, de manera que fins els cacics tenien la necessitat de formar movi-

ments "anticaciquistes" o de projectar "l'arribament del caciquisme", posteriorment s'ha pensat que el fenomen era el resultat natural del sistema polític en vigència en la Restauració i el correlat lògic del sistema de "tom de partits" aleshores establert. Algunes veus es van alçar per recordar que el caciquisme no s'havia de considerar com una imposició violenta que impedia per la força la manifestació política d'un poble delerós de participació en la vida ciutadana, però coartat per uns quants càcics, i van posar de relleu correctament l'apatia i el desinterés que, per aquestes dates, regnaven entre la massa de la població, encara en una situació prèvia a la de la ciutadania.

En general, avui podem afirmar que el sistema caciquista era un pacte natural que, no obstant això, no estava exempt de violència si el cas ho requeria: precisament per aqueixa amenaça latent podem qualificar-lo com una cosa fonamentalment violenta, encara que només ho pareguera en moments excepcionals. El caciquisme era, doncs, constitutivament violent. I tot i que és ben cert que no sempre els cacics eren enormement rics, també ho és que la seua relació amb les classes dominants era més que cordial i que, de vegades, acabaven per integrar-

s'hi. Si podem acceptar que l'interés per la *res publica* era escàs a l'època, no ja al camp, sinó també a les ciutats -convé no oblidar el tradicional apoliticisme d'un sector ampli del moviment obrer organitzat- no és menys acceptable que tampoc havien d'animar molt a la participació ciutadana els continus abusos en les eleccions i els resultats falsejats sistemàticament, l'absolut desacord entre l'Espanya oficial i l'Espanya real.

El caciquisme, era en definitiva, una forma de relació entre la vida local i el poder central i, alhora, una conseqüència directa de l'exacerbat centralisme de l'època. En la base del sistema s'hi trobava el cacic, que tenia el poder en una comarca o en unes localitats determinades i que utilitzava aqueix poder de forma totalment arbitrària en repartir entre la seua "clientela" els béns de l'Estat de manera clarament discriminada i "graciosa", ja que mai no es podia aspirar a obtenir un dret sense el consentiment del cacic. Aquests, a través dels partidaris polítics que els envolten -de vegades, lògicament, també familiars- utilitzaven el seu poder per practicar la vella moral d'afavorir els amics i perjudicar els enemics: als primers, se'ls concedien lloc en l'administració, permisos per a edificar o per a emprendre determinats negocis, se'ls acceleraven els tràmits o se'ls eximia de pagar els impostos que haurien d'haver pagat; als enemics se'ls cessava dels seus càrrecs, se'ls aclaparava amb impostos o se'ls feia sentir en tot cas el pes de la maquinària burocràtica.

En l'altre extrem del sistema s'hi trobava el poder central, els caps liberals o els conservadors, unes vegades en el Govern i altres en l'oposició, però sempre a l'espera del torn següent. El poder central necessitava dels cacics i no s'hi podia enemistar, tret de quan es tractava d'algun excés ja escan-

dalós o quan podien lesionar interessos més elevats. Per descomptat, no es podia contradir massa un cacic propi, perquè convenia concedir-li alguna cosa per a afermar el seu prestigi en la comarca i perquè, en última instància, es podia passar amb armes i bagatges al partit rival, i d'açò se'n poden trobar innombrables exemples. I tampoc no es podia atacar massa el cacic "contrari" perquè, a més que aquest sabia esperar, no es podia fer sense perill per al sistema mateix, basat en el torn de partits i de cacics... A canvi de tals favors, el Govern tenia la seguretat d'aconseguir determinats vots en les eleccions i permetre així la perpetuació del sistema. D'altra banda, els cacics tenien una evident relació amb les "forces vives", que acudien a Madrid per a captar determinades concessions -les "carreteres parlamentàries", les obres públiques esporàdiques, etc. - en moments particularment greus, quan ni l'emigració aconseguia d'apaivagar els problemes socials.

En el centre del sistema, assegurant el seu correcte funcionament, s'hi trobava la Diputació provincial i, sobretot, el Governador civil, que tot i que era un representant del poder central -que era qui el nomenava- acabava per força sent-ho dels cacics locals, perquè en el cas de conflicte insalvable allò evident era que el cacic no podia anar-se'n ni ser substituït, i el Governador civil, sí.

Encara que era un sistema habitual i quotidià, el caciquisme assolía tot el seu esplendor quan arribaven les eleccions. Ni conservadors ni liberals, les dues forces en què es basava el sistema de la Restauració constituïen partits en el sentit actual de la paraula i no eren altra cosa, en realitat, que una agrupació de notables a nivell estatal o madrileny, per ser més exactes-, amb una xarxa de clientele, algun que altre casino o centre instructivo-recreatiu per les poblacions més habitades i, sobretot, una intrica-

\*ALICIA YANINI, "La restauración y el caciquismo" (revisión bibliográfica, dins *Estudios d'història contemporània del País Valencià*, pàg. 239-312, no aporta cap novetat al tema ni fa cap referència concreta al caciquisme en el País Valencià. No coneixem, quan redactem aquestes notes, el seu llibre sobre caciquisme que anuncia la Institució Alfons el Magnànim en la seua col·lecció "Descobrim el País Valencià".

da xarxa d'interessos personals. Però, de totes les maneres, calia dur a terme al cap d'un temps determinat unes eleccions que legitimaren el tom de partits.

No s'ha de pensar que sempre es produïen violències en les eleccions, només quan era necessari, i habitualment no ho era. D'una banda, les eleccions es "feien" a Madrid i amb una certa anticipació, de manera que era perfectament possible -i en diferents ocasions alguns periòdics ho fan amb total èxit- de predir el resultat, per suposat sense cap mena de sondeig. Allà, a la Cort, era on es produïa la vertadera lluita i on s'acordava quins districtes es "reservaven" a la oposició per a legitimar les eleccions o quins altres calia mantenir al marge, perquè hi havia algun cacic indiscutit, semifeudal. De totes les maneres, si alguna cosa no acabava de funcionar com convenia, sempre quedaven altres recursos: per exemple, el candidat, normalment alié als districtes, podia baixar-hi i fer algun mfting i, sobretot, suculents menjars amb els cacics i altres notables locals; en casos extrems, podia, fins i tot, fer alguna promesa de beneficis immediats i meravellosos per a la regió en qüestió. Si, de totes les maneres, continuaven els proble-

mes, sempre es podia destituir els caps dels ajuntaments no adictes o "resistents", preparar les llistes electorals incloent-hi morts i ferits; col·locar el col·legi electoral en els indrets més inaccessibles, avançar el rellotge per tancar abans els col·legis i, fins i tot, trencar les urnes. I encara que tot això no donara resultat, sempre es podia falsificar purament i simplement allò que eixira de les urnes, amb la seguretat que la Junta Provincial del Cens Electoral o el mateix Parlament, posteriorment, donarien per bons els resultats. Aquest sistema funcionava a la perfecció quan els cacics locals volien, però no podia manipular-se des de Madrid: per això, en les escasses ocasions en què no s'arribava a un acord entre el poder central i els cacics locals, acabava per imposar-se l'arrelament d'aquests darrers a les comarques.

Abans d'analitzar com aquest fenomen es produeix a la Marina Alta, des de la implantació en les eleccions de 1891 del "sufragi universal", anem a presentar i comentar els resultats de les diverses eleccions legislatives a Pego i Dénia, els dos districtes que agrupaven quasi totes les localitats de la Marina Alta:

| Any  | Fan les eleccions | Dénia                      | Pego                      |
|------|-------------------|----------------------------|---------------------------|
| 1891 | Conservadors      | Manuel Antón Ferrandiz (C) | José Cánovas Vallejo (C)  |
| 1893 | Liberals          | Eduardo Romero Paz (L)     | Juan Bta. Chicheri (C)    |
| 1896 | Conservadors      | Antonio Torres Orduña (C)  | Ramon Puchol Farré (C)    |
| 1898 | Liberals          | Eduardo Romero Paz (L)     | Juan Bta. Chicheri (L)    |
| 1899 | Conservadors      | Alonso Valero de Palma (C) | Alejandro Sendra (C)      |
| 1901 | Liberals          | Justo Tomás Delgado (L)    | Baldomero Vega Seoane (L) |

Com veiem, entre 1891 i 1901, els districtes de la Marina Alta ens proporcionen un model exemplar del funcionament del tom de partits i el cos electoral no sembla que mai es planteja l'espínós problema de dissentir

dels qui estaven en el poder. Si donàrem crèdit absolut als resultats, resultaria difícil comprendre perquè Chicheri, que havia obtingut el 1893 ni més ni menys que 5.158 vots, va haver de conformar-se el 1896 amb

només 877, per a tornar a guanyar el 1898 amb enorme facilitat i gran quantitat de sufragis. En realitat, aquestes xifres eren totalment falses i la Marina Alta era una comarca de fàcil maneig des del poder, per això els districtes de Dénia i Pego eren els que major quantitat de reclamacions i denúncies de frau electoral presentaven en aqueixos anys a la província d'Alacant<sup>5</sup>.

Eren uns districtes "disponibles", sense amo o "mostrencos", tot i això ja hi havia cacics d'un cert pes: és el cas de Torres Orduña, que exercia el domini en especial a la Marina Baixa -districte de la Vila Joiosa- i de Trinitario Ruiz Valarino, cacic del Baix Segura, que va fer alguna incursió en els incursió en els districtes de la Marina a conseqüència de l'anomenat "Pacte del Barranc", signat entre el seu pare, Trinitario Ruiz Capdepón, i el "senyor de Guadalest", Torres Orduña. La presentació per Pego, en diverses ocasions, del republicà Camilo Pérez Pastor no va tenir més efectes que els purament propagandístics i de denúncia del caciquisme<sup>6</sup>, sense arribar mai a constituir un perill per al torn de partits

En aquest període es poden apreciar diversos canvis en relació amb l'anterior. Ara hi ha una permanència major dels diputats, enfront de la varietat d'abans: així, el cas de

Raventós, diputat per Dénia des de 1916 a 1923; la presència a Pego -on, fins i tot, se'l nomena algun any per l'article 29- de Miguel Maura Gamazo, fill d'Antonio Maura



*Celestino Pons Albi, President de la Diputació Provincial d'Alacant.*

| Any  | Fan les eleccions | Dénia                           | Pego                      |
|------|-------------------|---------------------------------|---------------------------|
| 1903 | Conservadors      | Alonso Valero de Palma (L)      | Baldomero Vega Seoane (L) |
| 1905 | Liberals          | Alonso Valero de Palma (L)      | Baldomero Vega Seoane (L) |
| 1907 | Conservadors      | Alejandro Sendra (C)            | Baldomero Vega Seoane (L) |
| 1910 | Liberals          | Santiago Reig Aguilar (L)       | Eduardo Vega (L)          |
| 1914 | Conservadors      | Eduardo Vega (L)                | A. Torres Orduña (C)      |
| 1916 | Liberals          | Salvador Raventós Clivillés (L) | Miguel Maura (C)          |
| 1918 | Liberals          | Salvador Raventós Clivillés (L) | M. Maura Gamazo (C)       |
| 1919 | Conservadors      | Salvador Raventós Clivillés (L) | M. Maura Gamazo (C)       |
| 1920 | Conservadors      | Salvador Raventós Clivillés (L) | S. Serra Lloret (C)       |
| 1923 | Liberals          | Salvador Raventós Clivillés (L) | J. Beneyto Rastoll (L)    |

<sup>5</sup> Així ho testimonia FERNANDO PEÑA GALLEGU, *Elecciones legislativas en la provincia de Alicante durante la época de la Restauración (1875-1902)*. Institut d'Estudis Alacantins. Alacant. 1947, llibre utilíssim i al qual hem seguit per a les eleccions fetes entre 1891 i 1901.

i futur Ministre de la Governació de la II República, amb nul·la vinculació amb La Marina Alta; i la família dels Vega, espill de *cuneros*, enginyer i mariner el fill, don Eduardo, i residents ambdós a Sant Sebastià<sup>7</sup>.

En segon lloc, es pot comprovar com - així com s'esdevé a altres comarques alacantines- es produeix a la Marina un predomini dels liberals, derivat en gran part del prestigi que Canalejas va saber acumular a Alacant, gràcies a la creació d'una bona xarxa de clients<sup>8</sup> i a una sàvia utilització de les seues influències a Madrid, en benefici de diverses poblacions alacantines. Una bona prova de l'escassa fiabilitat d'aquests resultats la tenim en les constants reclamacions i protestes per les irregularitats electorals i, sobretot, en la migrada participació de forces polítiques alienes al sistema, que, de totes les maneres, no eren gaire nombroses a la comarca, sumida encara en un estadi previ a la ciutadania. Determinats fets podrien sorprendre'ns si prenguerem seriosament aquestes eleccions: així, el 1914, Eduardo Vega és "traslladat" - sense moure's de Sant Sebastià- del districte de Pego al de Dénia, per a deixar el primer a Antonio Torres Orduña, que va morir al poc de temps. Segons la lògica interna del sistema de la Restauració hi ha un acord tàcit entre els partits dinàstics perquè el succeísca a l'escó el seu fill José Torres Sala, que és nomenat per l'article 29, sense enfrontament electoral. Una altra falsedat d'aquestes eleccions el tenim en les estranyes combinacions electorals que es produeixen i que comentarem més endavant: hi haurà prou amb recordar que el 1919 el liberal Raventós guanya en Dénia gràcies al suport dels conservadors i del cacic local Celestino Pons Albi -President en alguna ocasió de la Diputació Provincial-, mentre que el seu contrincant, el conservador Jorro Miranda, comte d'Altea poc després i, com Raventós, ex-Director

General del Registre, rebia el suport de "les esquerres", és a dir, dels liberals que no seguien Ruiz Valarino<sup>9</sup>. La premsa, de vegades, sembla que accepte com a bo el "cunerisme"<sup>10</sup>, encara que en altres ocasions denuncia la farsa electora<sup>11</sup>.

En el país real, lluny de les ficcions de la política de la Restauració, en una comarca com ara la Marina en aquells anys, aclaparada per l'emigració i la crisi econòmica, els polítics *cuneros* no pintaven res. La política diària la dirigien els cacics: la família dels Torres Orduña dominava des d'anys enrere, des de que Cánovas del Castillo havia encomanat el partit conservador d'aquestes comarques a Joaquín Orduña, el nebot del qual, Antonio Torres Orduña, el va succeir. Aquest era el major contribuent de Benissa, havia estat Governador civil d'Alacant en dues ocasions i havia "representat" Alacant tant a les Corts com al Senat. En els últims comicis en els quals va participar, Torres Orduña va guanyar a Pego per més de set mil vots de diferència sobre el seu contrincant, el reformista Melquíades Álvarez, que no va guanyar en cap secció electoral. Torres Orduña era, en aquesta sèrie de representants polítics en el Parlament, l'únic amb un arrelament clar en aquestes comarques, l'altre bloc de poder important en el comarca era l'agrupat al voltant del cacic del Baix Segura Trinitario Ruiz Valarino, els homes del qual a la Marina Alta eren Juan Serrano Patrocínio, alcalde de Dénia alguna vegada, i el diputat provincial Juan Bautista Montón<sup>12</sup>. En certa mesura, les relacions polítiques a la Marina estaven regulades, si més no fins els anys de la Primera Guerra Mundial, pel pacte acordat pels dos cacics de major pes a la província d'Alacant, Torres Orduña i Trinitario Ruiz Capdepón, conservador el primer i liberal el segon, encara que mai no va ser més cert que en aquesta ocasió allò de "tanto monta, monta tanto..." En un nivell més

<sup>6</sup> Pérez Pastor es va presentar a les eleccions de 1893, 1898 i 1901. En les darreres, Pérez Pastor va participar en un míting que va tenir lloc "en son de protesta contra el cunerismo apoyado por sagastinos y conservadores". segons El Graduador, 9-V-1901 (citat per F. PEÑA, o. c.).

<sup>7</sup> Aquestes dades provenen dels llibres de M. SÁNCHEZ DE LOS SANTOS, *Las Cortes Españolas. Las de 1907*. A. Marzo. Madrid, 1908, i *Las Cortes Españolas. Las de 1910*. A. marzo. Madrid, 1910.

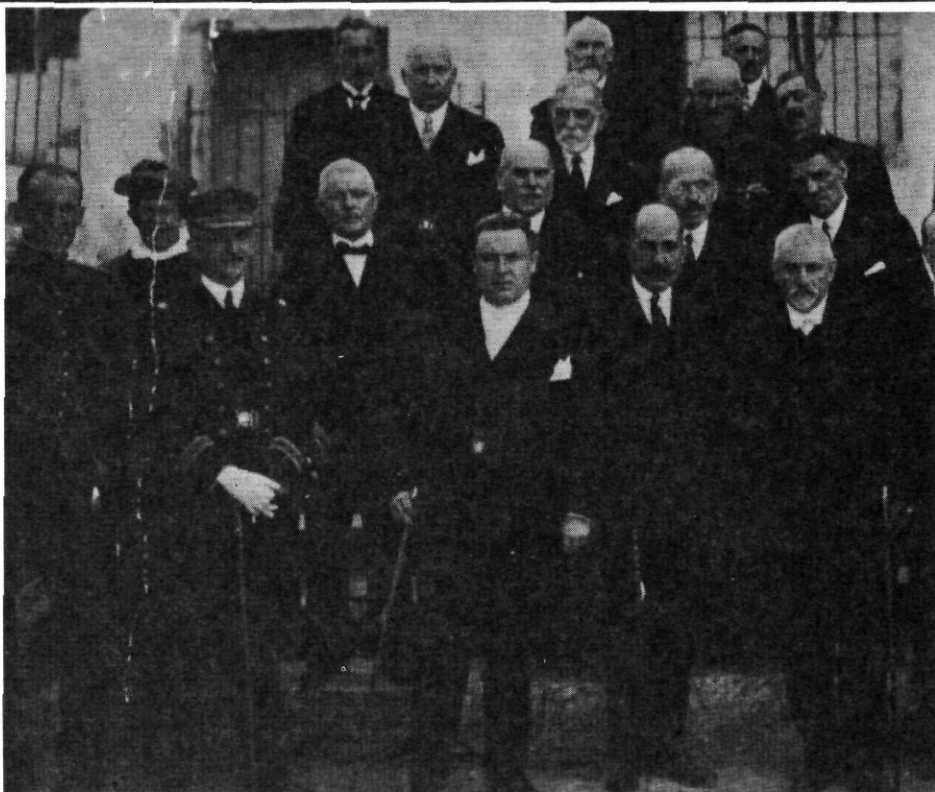
<sup>8</sup> Per exemple, Santiago Reig Aguilar, advocat i antic alcalde d'Alcoi, és elegit diputat pr Dénia el 1910, en unes eleccions controlades pels partidaris de Canalejas, per la seua íntima amistat amb aquest.

<sup>9</sup> *La Región*, (Alacant), 31-V-1919.

<sup>10</sup> Així, en les eleccions de 1920, el partidari de De la Cierva, Aniceto Aznar -resident a Alacant, propietari d'uns tallers de metal·lúrgia on es produïen constantment conflictes amb els obrers- és elogiat com a "pare dels obrers" per la premsa que li dona suport, sense que en cap moment es plantege la seua vinculació amb el districte de Dénia. (*El Eco*, 20 23-XII-1920).

<sup>11</sup> En les eleccions de 1923 es comenta el triomf de Beneyto Pastor "Se hizo un simulacro para cubrir el expediente y se le dió el triunfo final sin incidentes". (*El Día*, 30-IV, 1923).

<sup>12</sup> *El Correo* (Alacant), 4-I-1923.



Juan Serrano Patrocinio, alcalde de Dénia.

local, hem de fer referència també a les famílies dels Albi i als Català, Juan Bautista Català Gavilà i Romualdo Català Guarner, pare i fill, i amb un important poder a Dénia i Xàbia, els quals es posaven al servei i se servien, successivament, de les més diverses adscripcions polítiques: el liberalisme de Moret, el de Romanones, el reformisme, la independència o el "regionalisme", com veurem.

D'aquesta situació diària i aclaparadora, la premsa només se'n fa ressò en alguna que altra ocasió. Normalment, no obstant, el domini dels cacics era una cosa acceptada, "natural" i, per dir-ho així, solament en casos de conflicte entre els cacics o a les pàgines de la premsa aliena al sistema de partits, hi trobem mostres d'aquesta situació. El 1900, per exemple, el periòdic republicà d'Alacant *La Unión Democrática*, en passar revista al caciquisme a la

província, s'extranya de la pervivència del fenomen:

"Aquí hemos tenido en la comarca de la Marina a los Thous y Orduña, que han actuado durante largos años de señores feudales mandando a capricho cuando les ha tocado el turno"<sup>13</sup>.

Desapareguts aquests cacics, els seus successors no tenien la seua tràgica grandesa:

"Y al menos Thous y Orduña tenían cierta talla política; estaban acostumbrados a ser señores de horca y cuchillo, tenían cierta autoridad y se hacían valer en Madrid, pero los de hoy, los caciques sus herederos no tienen nada de eso, y su influencia esta reducida a bien poca cosa. Pudiéramos citar a los Thous, Orduña y Samper en La Marina, a otros por el estilo, pero de sobra son conocidos, así como sus hechos"<sup>14</sup>.

De les eleccions de 1905 tenim dades que ens permeten comprovar com actuava el caciquisme en una situació concreta. En el districte de la Vila Joiosa s'enfronten

<sup>13</sup> BERNARDINO SASTRE, *Historia de Pego*, fa referència al caciquisme servil que hi protagonitzaven els liberals Simón Ortola i José Sastre, i el conservador Pedro Sala.

<sup>14</sup> "El caciquismo en la provincia" a *La Unión Democrática*, 5-VI-1900.

Torres Orduña, conservador, que presenta com a candidat ni més ni menys que un prohò de Priego i futur president de la II República espanyola, Nieto Alcalà-Zamora, i aleshores partidari de Canalejas i poc després conservador Jorro Miranda. No hi ha cap dubte que per a les persones de tarannà obert l'enemic a batre era Torres Orduña, personificació del caciquisme. Per això, una societat obrera de la Vila Joiosa anomenada "La Fraternidad", que publicava un semanari amb el nom de *El Obrero*, es va llançar desafortadament a la pista electoral en suport de Jorro Miranda i, sobretot, en contra de Torres Orduña. A més de la temptació, freqüent entre les files obreres -perquè una cosa semblant els succeïa en Elx als socialistes en relació amb els liberals i conservadors-, de pensar que es podia diferenciar entre els partits dinàstics i esperar millors condicions de treball i major participació en la vida política d'uns que d'altres, hi van intervenir qüestions personals<sup>15</sup>. La qual cosa, comptat i debatut, no fa més que provar la capacitat corruptora del caciquisme a tots els nivells. *El Obrero* es veu obligat a realitzar tota mena d'equilibris ideològics per a justificar el seu suport al "gegant Jorro Miranda", posant en paral·lelisme la lluita contra la capital i el "derrumbamiento del caciquismo orduñista"<sup>16</sup>. La campanya va donar resultat i Jorro Miranda va guanyar Alcalà-Zamora<sup>17</sup>, però en res no van canviar les condicions polítiques a la Marina Baixa. Van resultar vanes les esperances depositades en Jorro, que resumia així *El Obrero*:

"Lo defendimos porque este señor (Jorro) simboliza el medio realizable para acabar de una vez para siempre con una política que tan funesta nos ha sido y que tantos perjuicios nos ha ocasionado"<sup>18</sup>.

Era prou més fàcil, en efecte, canviar de cacic que suprimir el caciquisme.

Pel que fa al districte de Dénia, hem trobat un text interessantíssim que ens permet una

molta directa aproximació al tema. El 1922 hom recorda amb claríssima nostàlgia el que es va esdevenir a les eleccions de 1905, quan Juan Bautista Català Gavilà hagué d'enfrontar-se al Govern, a un altre cacic de gran força, anomenat Bertomeu, a la força pública i a les "*artes electorales*" (sic). El Ministre de la Governació va començar el seu treball electoral proposant-li a Català, home aleshores de Moret i Romanones, l'acta de Dénia a canvi del seu suport a Vega Seoane en Pego i al Director de l'Administració Local, Mora, per la Vila Joiosa. Català va respondre al Ministre, després d'una conferència de més de tres hores, que no li era possible acceptar el tracte. Davant d'això, fins i tot el "*encasillado*" candidat hagué de "baixar" -així es deia a l'època- al districte per organitzar algun que altre míting o menjar<sup>19</sup>.

"Llegó el día de la elección. Al salir de su casa el señor Catalá Gavilà, a las siete de la mañana, dos parejas de la Guardia Civil con un cabo, que estaban apostadas a poca distancia, en cuanto el señor Catalá pasó por delante de ellos, fue detenido y conducido a la secretaría del Ayuntamiento de Jávea con la guardia montada en la puerta para que no pudiera salir...

Sus adversarios hicieron cundir telegráficamente la noticia de este acto caciquil y de influencia gubernamental por los tres distritos de La Marina. El propósito tenía por finalidad, al cometer tan infame tropelía, atemorizar al cuerpo electoral y en aquel ambiente conseguir, por medio de falsificaciones y toda clase de delitos que menciona la ley electoral, el triunfo de los candidatos encasillados".

De totes les maneres, el candidat ministerial va ser vençut en les urnes, però encara hi mancava per fer l'acte d'escrutini general i es rumorejava que l'alcalde de Dénia estava disposat a tot per impedir el triomf del candidat de Català Gavilà, que era el marquès de Valero de Palma -totalment alié a tota aquesta qüestió-. Mobilitzats els amics de Català, el dia de l'escrutini milers d'homes i de dones van envair Dénia. El jutge encarregat per a presidir l'escrutini era amic personal de

<sup>15</sup> Així, Pedro Tomàs, director aleshores de *El Obrero*, va aconseguir poc després un treball en el Govern Civil d'Alacant, on es va especialitzar en qüestions socials i arribaria a publicar un llibre sobre legislació social que va prologar Jorro Miranda.

<sup>16</sup> "El gigante Jorro", a *El Obrero* (la Vila Joiosa), 2 i 9-IX-1905/"Finis coronat opus", a *El Obrero*, 30-IX-1905.

<sup>17</sup> NICETO ALCALÀ-ZAMORA, *Memorias*, Barcelona, 1977, recorda aquestes eleccions, on, segons ell, va fer una campanya intensa "*discurseando en castellano y aprendiendo a entender el valensià*".

<sup>18</sup> *El Obrero*, 11-XI-1905.

<sup>19</sup> J. VARELA ORTEGA, a l'article esmentat, recull un telegrama de Català al Ministre de la Governació on denuncia la presència en el districte d'un conegut falsificador d'actes i d'un delegat que "*quiere imponer el terror*", seguint les instruccions del Governador Civil, "*enemigo irreconciliable mío*".

Canalejas, l'alcalde de Dénia presionava amb la seua presència i la Guàrdia Civil s'hi trobava atenta.

"Principió el escrutinio. La lectura de cada acta era una verdadera batalla. El señor Catalá con un pañuelo blanco envuelto al cuello en forma de corbata, cuya misma etiqueta y consigna llevaban miles de ciudadanos, salía al balcón de vez en cuando aconsejando orden".

Però en veure que es consumava el furt de l'acta, va fer un senyal als seus amics, que hi van acudir decidits al saló de sessions, sense que les forces de la Guardia Civil saberen com reaccionar. Aleshores, Gavilá va denunciar al tinent que manava les forces que hi havia una habitació tancada amb homes armats encarregats de robar l'acta i "*burlar la expresión de la voluntad del país*". Es va comprovar la veracitat d'aquesta denúncia i l'escrutini es va fer des d'aleshores amb regularitat i el jutge, amb veu tremolosa, va haver de proclamar Valero de Palma. Va repetir el jutge, a petició de Català, la proclamació, es van retirar els interventors de la part contrària i el senyor Català, davant algunes dificultats per alçar acta que s'hi van presentar, "*dió la fórmula que el señor Juez halló legal*"<sup>20</sup>.

El 1915 torna a la càrrega la premsa d'Alacant sobre el poder del caciquisme:

Esta provincia ha estado y está dividida en cantones, cuyos cantones están en poder de Ruiz Valarino, de Torres Ordua, de Pérez Barceló, de Jorro Miranda y otros políticos por el estilo que saben nadar y guardar la ropa"<sup>21</sup>.

Poc després, comentant el poder que disposava Torres Orduña a les poblacions de la Marina, *La Unión Democrática* fa referència a una manifestació que va tenir lloc a Benissa -en el marc de les dificultats que, en els primers mesos, va provocar la gran Guerra en l'economia alacantina- on es demanava pa, treball i honradesa en l'administració municipal. Les autoritats locals

suposen que l'instigador fou un mestre d'ideologia liberal i van aconseguir que la Junta Provincial de Enseñanza l'expediente i separe del càrrec: "*Esta es la Benisa de Torres Orduña*"<sup>22</sup>.

Més endavant es produeixen a Dénia diversos incidents en rumorejar-se que, una vegada acabades les obres del ferrocarril de la Marina, anaven a ser traslladats a Alacant els tallers, amb la consegüent disminució de llocs de treball. En arribar el tren inaugural, amb diputats i altres autoritats, es van trobar l'estació deserta, mentre que els obrers de la societat "Fraternidad Dianense" es manifestaven pels carrers<sup>23</sup>. La premsa liberal d'Alacant -el diputat liberal Francos Rodríguez hi era entre les autoritats aucades- desmenteix el rumor, la veracitat del qual es confirmaria poc després, i es llança a atribuir al caciquisme el que havia ocorregut:

"*La Marina es un coto cerrado*, hemos oído decir muchas veces a los alicantinos. La razón de este dicho fué siempre la política de caciques y de compadres que en esta región impera ya muchos años. Con esta política hay que concluir para siempre, urge destruirla en bien de esos pueblos que son sus víctimas, es necesario aniquilarla para liberar a los ciudadanos de yugos y tutelas indignantes"<sup>24</sup>.

El 1916, Torres Sala s'incorpora al partit maurista. En unes declaracions va posar de manifest el seu trencament de l'esmentat "Pacte del Barranc", elaborat per son pare amb els cacics liberals del Baix Segura, els "trinos", com allà els anomenaven. La premsa maurista comenta la situació i es llança -malgrat el programa de "*descuaje del caciquismo*" a què al·ludia el seu líder- a un gran elogi del caciquisme a la manera antiga: A la mort de Torres Orduña, semblava que la xefatura del partit conservador "*pudo desprenderse de las alturas de Guadalest para fijar su residencia en las playas de Altea*" poètica al·lusió al nomenament de Jorro Miranda com a cap del partit conservador a la Marina-, però això no ho podien

<sup>20</sup> S. Ch., "Desde Denia", a *El Correo*, 29-XII-1922. La història li va ser contada a l'autor d'aquest article pel matèria Antoni Orduña.

<sup>21</sup> "El caciquismo", a *La Unión Democrática*, 4-IV-1915.

<sup>22</sup> "Frutos del caciquismo", a *La Unión Democrática*, 18-V-1915.

<sup>23</sup> Informació sobre aquestes fets en els periòdics d'Alacant *Periódico Para Todos*, *La Lealtad* i *El Popular* de 12-VII-1915, i a *Alicante Obreiro*, 15 i 16-VII-1915.

<sup>24</sup> "El coto cerrado. Consecuencias del Caciquismo" en *El Día* (Alicante) 13-VII-1915.





Càcics a Xàbia. Començament segle XX. Foto Arxiu Xàbia.

consentir els partidaris d'Orduña per "*tradicció, justícia y ètica*":

"Hay que conocer aquel país para comprender lo que significa el nombre de un Orduña; es la síntesis del respeto, del cariño, de la veneración. D. Joaquín Orduña inspiró respeto al grande, al poderoso, al protector D. Antonio Torres, el cariño al bondadoso, al sencillo, al democrático, y aquel respeto y este cariño fundidos, constituyeron la veneración que por su recuerdo se siente y que recoge como legítimo heredero D. José Torres Sala.

Ese cariño, ese respeto data ya de época lejana; son muchos ya los años que el rico hacendado o el más humilde obrero no conocen otros defensores de sus derechos que los señores de Guadalest, cuya morada ha estado siempre abierta al potentado o al menesteroso y su inteligencia, su voluntad y su actividad han velado siempre por los intereses de aquellos que les necesitaban en cualquier momento y en cualquier ocasión".

Per aqueixa tradició, segons *La Lealtad*, era impossible que Torres Sala perdera en un moment el poder a la Marina: no es tractava de forces conservadores, sinó del "poder orduñista". Per tant, si el seu cap es passava al maurisme, a ell li havien de passar aqueixes forces. I el periòdic maurista d'Alacant

recordava com Silvela havia fracassat en l'intent d'imposar-li un candidat a Torres Orduña, "porque contra él no cabía la presión oficial, porque contaba con la lealtad de los electores de sus distritos".

Passava després *La Lealtad* a justificar el trencament del pacte amb Ruiz Valarino. En primer lloc, perquè quasibé no reportava beneficis a Torres Sala, que tenia "*siempre que dar sin tener nada que recibir a cambio*". Però, a més, perquè en incorporar-se al maurisme no podia portar aparellades tantes corruptel·les polítiques i administratives. Amb el trencament s'acabaria el "*cunerismo*" que havia dominat aquells districtes. En definitiva, el poder de Torres Sala era vertader, perquè procedia del poble, mentre que el de la resta de polítics venia de dalt a baix<sup>25</sup>.

Malgrat aquests propòsits, el caciquisme va continuar dominant la Marina. En certa mesura, Torres Sala es va veure desassistit del poder tradicional, que havia sabut controlar Jorro Miranda. Les protestes i inci-

<sup>25</sup> Nemo, "Consecuencias", a *La Lealtad*, 12-II-1916. Sobre el trencament d'aquest pacte es pot veure també *El Graduador* (Alacant 16-II-1916).

dents contra el caciquisme creixien: així, a Dénia, el 1916 i 1917, la societat Fraternidad Obrera participa amb altres forces polítiques en alguns mítings contra el caciquisme, la mala administració local, l'abandonament del port i la manca d'escoles: hom acusa directament Raventós de "*considerar a Denia como país conquistado*"<sup>26</sup>. I a Xàbia es produeixen l'agost de 1916 alguns disturbis en negar-se alguns veïns a pagar nous impostos municipals, aldarulls que es repeteixen al novembre. Després d'haver-s'hi concentrat la Guàrdia Civil, el jutjat decreta el tancament dels locals d'una anomenada Liga Anticaciquista, "*por excitarse desde ellos a los obreros a la rebeldía*"<sup>27</sup>. Pel que sembla, aquests locals estaven animats pels Català, aleshores a les files del reformisme i estaven sotmesos a una forta pressió pels cacics de la comarca: així, al desembre hi ha un nou conflicte d'ordre públic a Xàbia en ordenar l'alcalde el tancament d'una fàbrica d'espardenyes propietat d'un reformista, membre de la Lliga Anticaciquista, i concentrar-se els empleats en la sala capitular tot demanant treball<sup>28</sup>. I durant la vaga general de 1917 van ser detinguts a Xàbia i traslladats a Alacant -tot i que estem absolutament convençuts que de cap manera no estaven complicats en la preparació de la vaga els reformistes Juan Bautista i Romualdo Català i José Albi Romaní, molt amics, segons la premsa d'Alacant, de Melquíades Alvarez<sup>29</sup>. Poc abans, Romualdo Català havia participat en un míting contra el caciquisme, en el qual van prendre part obrers agrícoles i industrials, i que va comptar amb la presència, a Dénia, del famós sacerdot i polític Basilio Alvarez<sup>30</sup>. No hi ha dubte que malgrat la tortuositat dels seus plantejaments, els reformistes eren un perill en la comarca i les autoritats locals degueren aprofitar la repressió que va seguir a la vaga general per

ajustar vells comptes. L'intent de Català d'obtenir un escó en les eleccions de 1918, aprofitant l'impuls de les esquerres, va resultar fallit i van ser derrotats en aquests comicis per Raventós i, fins i tot, per un altre candidat, José Oliver Morand, ric propietari i contribuent de Dénia.

El 1922, després dels avatars als quals va sotmetre la pressió obrera a les "forces vives" de la Marina Alta i que ja hem referit en un altre lloc<sup>31</sup>, es recuperen els partits dinàstics, si més no en apariència. El maig d'aquest any, els liberals es reuneixen a Alacant per a homenatjar el seu líder, García Prieto, marquès d'Alhucemes: en els discursos participava Raventós<sup>32</sup>. Poc després va arribar a la comarca Niceto Alcalà-Zamora, proclamat cap del partit liberal-democràtic de la Marina, per a intervenir en un míting a Benissa. Es va allotjar en la casa del cap local del partit, Joaquín Cabrera Feliu, i des dels balcons del Grup Cultural Recreativos es va dirigir als assistents al míting. El van precedir en l'ús de la paraula, entre d'altres, l'advocat dels tribunals de Madrid Don Romualdo Català, que va atacar "*a las presiones caciquiles de todo orden que en todos los pueblos de España sufren las clases humildes*" i el general Miguel de Elizaicin -que poc després seria nomenat per la Dictadura Alcalde d'Alacant-, que també denigra el caciquisme "*contra el que cabría formar un tercio de voluntarios en el que se alistaría en vanguardia*" i elogia Català Gavilà, Alcalà-Zamora i el veterà general Weyler, que també formava part de l'expedició; i el mateix Català Gavilà, "*veterano luchador en la Marina por el credo liberal democrático*". En el seu discurs, Alcalà-Zamora va recordar la seua iniciació en la vida política alacantina l'any 1905, de la qual ja n'hem parlat, va atacar el caciquisme que dominava els pobles si el va comparar "*al interme-*

<sup>26</sup> *La Unión Democrática*, 5-VI-1916. *Periódico para todos* i *El Tiempo* (Alacant), 16-II-1917.

<sup>27</sup> *La Voz de Alicante*, 18-VIII-1916/*Diario de Alicante*, 23-VIII-1916/*El Batallador* i *El Noticiero* (Alacant), 21-IX-1916.

<sup>28</sup> *El Tiempo*, 18-XII-1916. L'alcalde hagué de cedir i ordenar la reapertura de la fàbrica.

<sup>29</sup> *La Correspondencia Alicantina*, 20-VIII-1917. Van ser els tres posats en llibertat provisional tot seguit, el 26 d'agost de 1917.

<sup>30</sup> *El Luchador* (Alacant), 21-VI-1917.

<sup>31</sup> Vegeu FRANCISCO MORENO SÁEZ, "Notas sobre el movimiento obrero en la Marina Alta (1900-1923)", comunicació presentada al I Congrés d'Estudis de la Marina Alta.

<sup>32</sup> *El Día* i *El Correo*, 8-V-1922/*Periódico para todos*, 12-V-1922.

*diario que explotando al productor encarece el consumo, de la misma manera que el cacique interpuesto entre el pueblo y los gobernantes imposibilitando la relación directa y de justicia conveniente a unos y a otros".* Al míting, hi van assistir, segons la premsa afí, unes quatre mil persones, concentrades a la plaça del Rei En Jaume<sup>33</sup>.

A recer d'aquesta visita els Català i Alcalá-Zamora es van llançar a ressuscitar el vell esperit que havia animat les lligues anticaciquistes, l'instrument de la seua dominació, a les quals van afegir unes autotitolades "Juntas de Reivindicación Ciudadana" i fins i tot una "Juventud Romualdista". A *El Correo*, antic òrgan conservador i maurista, aleshores embarcat en un liberalisme democràtic, apareixen diversos testimonis d'aquest curiós testimoni. És fa així història d'aqueixes lligues anticaciquistes, creades per Romualdo Català amb "*programa verdaderamente obrero y liberal*" (!) i els "*ligueros*" de la Xara i Jesús Pobre afirmen la seua lleialtat a Català i denuncie la infiltració en les lligues de Xàbia, Pedreguer i Gata de "*ciertos señoritos, ninguno de ellos con lastre ni historia liberal*", i partidaris d'apropar aqueix moviment anticaciquil a un altre cacic, Jorro Miranda. En escoltar a don Niceto a Benissa, "*todos los liberales, todos los democratas, los antiguos revolucionarios, las clases acomodadas, el capital, la industria y la agricultura con sus antiguas ligas forman el partido más fuerte de La Marina*", al qual no podran véncer ni altres partits, ni el govern ni traïdors<sup>34</sup>. A poc a poc, i seguint el lema que el romualdisme ha de ser "*la muerte del maurismo en la región de La Marina*", es creen "*Juntas de reivindicación de la ciudadanía*" a Benissa i Finestrat<sup>35</sup>.

A aquest fantasmal moviment es va apressar a ajuntar-se l'antic maurista José Torres Sala, a qui la premsa afí no s'amaga de qualificar de "*paladín esforzado de la noble*

*causa que nos ocupa*". A Planes es constitueix la Junta de Reivindicación amb quasi tots els partits polítics i fraccions que hi havia i acorden de seguir aquesta campanya tot ajustant-se a les directrius que fixe la junta que s'havia de crear a Alacant<sup>36</sup>. La cosa no va passar a majors i a la fi de l'any, novament des d'*El Correo*, se'ns informa de l'estat de la política a la Marina Alta, el que constitueix una bona prova del grau de descomposició a què havien arribat els partits dinàstics en aqueixos mesos: davant les eleccions en el districte de Dénia -que guanyaria sense massa problemes Salvador Raventós- es movien les següents forces: el partit liberal-democràtic dirigit per Català Gavilà, el del senyor Torres Sala, cap de les dretes i amb força decisiva a Xaló, Ondara, Miraflor i altres pobles el partit de Ruiz Valarino, també liberal i dirigit per Raventós i, sobretot, pel cacic local Bertomeu, que s'acabava de morir<sup>37</sup> i el partit de Jorro Miranda, "*que no existe en la realidad política y que sólo es un fariseismo de la política del señor Ruiz Valarino*". Contra el que es poguera esperar, si de les autoproclamades adscripcions ideològiques ens haguérem de fiar, aquestes forces s'agrupaven davant la contesa electoral d'aquesta manera: els liberals democràtes de Català anirien junt amb les forces conservadores de Torres Sala, mentre que el també liberal Raventós comptaria amb el suport del conservador Jorro Miranda<sup>38</sup>.

Poc després, aquests entreteniments van ser, aparentment, tallats per la Dictadura de Primo de Rivera. No obstant això, quan arriben les eleccions de 1931, veurem ressuscitar, impassibles, els vells polítics Català Gavilà i Gavilà Guarner, que ara s'enquadraran en un nou partit, la Dreta Liberal Republicana, que aleshores encapçalava don Niceto Alcalá-Zamora.

Canviaven les etiquetes polítiques, però el poder real continuava...

<sup>33</sup> *El Correo*, 9 i 12-V-1922/*El Día*, 12-V-1922.

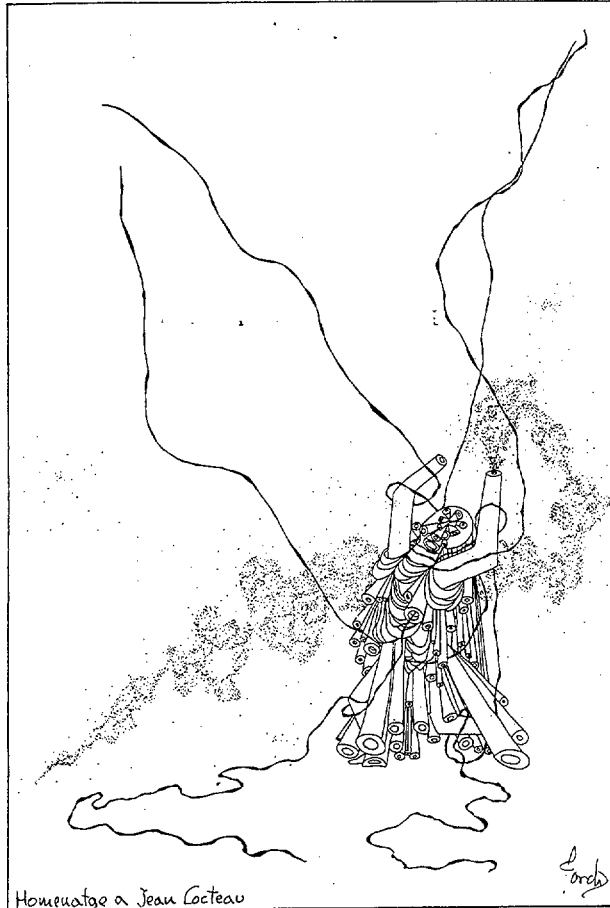
<sup>34</sup> "Varios ligueros de la Jara. desde la Jara", a *El Correo*, 7-VI-1922.

<sup>35</sup> *El Correo* 13, 17 i 20-VI-1922.

<sup>36</sup> "Contra el caciquismo imperante. Reivindicación ciudadana", semblant a Gorga. A més, segons *El Correo*, es van fundar "Juventudes Romualdistas" a Benitatxell i Ondara. I entre els seus projectes hi figurava, fins i tot, l'organització a Dénia de "conferencias para obreros".

<sup>37</sup> Del qual es diu -per a completar aquest complex quadre- que estava "*en buena y secreta armonía*" amb el mateix Català Gavilà.

<sup>38</sup> *El Correo*, 29-XII-1922.



Hommage à Jean Cocteau